

UDC: 82-98:165.194

ЕМБЛЕМАТИЧНІ СЕНСИ В КОГНІТИВНІЙ ПАРАДИГМІ

Олександр Солецький

Доктор філологічних наук, доцент,
Кафедра української літератури,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (УКРАЇНА),
76018, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
e-mail: soletskij12@ukr.net

РЕФЕРАТ

Мета. Статтю присвячено дослідженню емблематичних сенсів в когнітивній парадигмі. Ефект «емблеми» та пов'язані з емблематичними механізмами явища розглянуто у відповідності до когнітивних принципів. Метою статті є порівняння та інтерпретація емблематичних форм та схем у різних контекстах, виявлення функціональної спорідненості у моделюванні когнітивних сенсів. **Дослідницька методика.** У дослідженні використано системний підхід із застосуванням культурно-історичного, генетичного, герменевтичного та семіотичного методів. Автор опирається на наукову методіку семіотики та герменевтики, використовує когнітивну теорію літератури (когнітивну поетику). Це зумовлено специфікою дослідження, його об'єктом та предметом. На основі генетичного відстеження функціональності емблематичних форм визначається їхня структуральна та когнітивна спорідненість у форматуванні та моделюванні сенсів. **Результати.** У статті оглянуто історію досліджень емблематичних форм, відзначено їхні різнотипні номінування та консолідовані смислові узагальнення, історію функціонування та культурологічні й когнітивні ефекти. На основі порівнянь проявленості емблематичних структур у міфотворенні, філософії, літературі визначено їхню парадигмальну роль у продукуванні, сприйнятті та інтерпретації сенсів. На основі такого огляду увиразнюється ефект «емблеми» та емблематичних механізмів у організації когнітивних моделей, структуруванні культурних та літературних сенсів. **Наукова новизна.** У статті узагальнюються спостереження багатьох дослідників, що вивчали функціональність емблематичних сенсів у різних контекстах, і висновується вагомість емблематичних механізмів у когнітивній парадигмі. **Практичне значення.** Стаття може бути використана для подальшого вивчення процесів сенсомоделювання. Наукові результати дослідження можуть лягти в основу написання курсових та дипломних робіт.

Ключові слова: емблематичні сенси, емблема, когнітивістика, сигніфікація, модифікація.

EMBLEMATIC MEANINGS IN COGNITIVE PARADIGM

Oleksandr Soletskiy

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Department of Ukrainian Literature,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (UKRAINE),
76018, Ivano-Frankivsk, 57, Shevchenko str.,
e-mail: soletskij12@ukr.net

ABSTRACT

Aim. The paper deals with the study of emblematic meanings in a cognitive framework. The effect of an «emblem» and associated with the emblematic mechanisms phenomena have been examined in conformity with the cognitive principles. The purpose of the paper is to compare and interpret emblematic forms and schemes in different contexts, and to identify functional similarities in modelling cognitive meanings. **Methods.** The study uses a systemic approach with cultural-historical, genetic, hermeneutic and semiotic methods. The author draws on the scientific methodology of semiotics and hermeneutics and employs the cognitive theory of literature (cognitive poetics). This is due to the distinctive nature of the study, its subject of inquiry and scope of research. Based on the genetic tracing of the functionality of emblematic forms, their structural and cognitive affinity in formatting and modelling meanings has been determined. **Results.** The paper reviews the history of emblematic forms studies, noting their diverse nominations and consolidated semantic generalizations, the history of their functioning and their cultural and cognitive effects. By comparing the manifestation of emblematic structures in

myth-making, philosophy and literature, their paradigmatic involvement in the production, perception, and interpretation of meanings has been defined. Drawing on this review, the 'emblem' effect and emblematic mechanisms in the organization of cognitive models and the structuring of cultural and literary meanings emerge. **Originality.** The paper summarizes the findings of many scholars who have studied the functionality of emblematic meanings in different contexts and deduces the weight of emblematic mechanisms in the cognitive paradigm. **Practical significance.** The paper provides a basis for further studies on meaning modelling processes. The findings can underpin coursework and graduation theses.

Key words: emblematic meanings, emblem, cognitive science, signification, modification.

Літературознавча когнітивістика поглиблює інтерпретаційні пояснення функціональної та генетичної природи багатьох художніх явищ. Якщо у ХХ столітті їхнє обґрунтування висновувалось з мовної сфери, зокрібно, М. Бахтін перехідність жанрових форм в літературі пояснював тим, що вони мають «спільну мовленнєву природу» [3, с. 238], то нині такі тлумачення прив'язуються до когнітивних механізмів та структур. Свого часу, Г.-Р. Яусс відзначав, що будь-який «твір передбачає певний горизонт очікування, тобто сукупність правил, скерованих на орієнтацію розуміння читача / публіки і реалізацію його аксіологічного сприймання» [12, с. 99].

Ефект «емблеми» та пов'язаних з емблематичними механізмами явищ насамперед полягає у тому, що вони створені у відповідності до провідного когнітивного принципу, функціонують за його правилами, що зводять в синергетичну єдність сприймання і його означення, спостереження і його вербальний опис, ректифікацію і аналіз. Структурно-рецептивні паралелі, які простежуються між емблемою і символом, метафорою, метонімією, алегорією тощо [детальніше див.: 23], лише підтверджують, що ці художні явища виходять зі спільного джерела, мають спільну «родову» основу і конкретизують різні форми та типи когнітивного перенесення і смислоутвердження. І символ, і метафора, метонімія та алегорія часто лежать в основі композиційної та структурної розбудови емблематичного представлення, що може опиратись на різні типи іконічно-конвенційних узгоджень та сполучень. Об'єднує їх іконічна зорієнтованість, розрізняє – функціональна та структурна релевантність. Ще більш виразно ці явища розкриваються при відстеженні діахронної проєкції розвитку емблематичних механізмів. Фактори, що організують автономну художню структуру, складаються з сукупності характеристик і прийомів, які своїми функціями утверджують домінантні ознаки системності.

У європейському літературознавстві появу емблеми як жанру ототожнюють з появою «Книги емблем» Андре Альціато [1], що швидко набула популярності та зазнала численних перевидань, епігонських та творчих модифікацій. З того часу термін «емблема» в науково-популярному вираженні асоціюється з формою, що окреслена у книжній традиції XVI–XVIII століття. Проте таке трактування лише частково відображає конотації, що вкладаються сучасними дослідниками в поняття емблематичності. Воно означає сформований в XVI столітті жанр та затіює іконічно-конвенційний принцип та структуру організації, «внутрішню форму» емблематики як духовно-світоглядного, мистецького та літературного явища, що інспіровано природою когнітивних пошуків та їх оформлень. Канадський дослідник Пітер Дейлі виходить за межі однотипного жанрово систематизування: «до емблематичної літератури я не зараховую властивості книги емблем, а насамперед словесне

мистецтво в літературі, яке виявляє ті риси, що асоціюються з емблематичними книгами» [7, с. 3]. Дослідник схиляється до увиразнення цього явища у проекції стильових доміант, акцентуючи на особливій зображально-виражальній спорідненості, що окреслюється не лише «зовнішньою» формою, а особливими внутрішньоструктурними механізмами і впливає зі світоглядної спорідненості.

Універсальна всепроникливість «емблеми», на переконання Д. Менінга, може бути зрозуміла «лише з точки зору широких культурних задумів» [16, с. 9], через історичний огляд форми, в контексті риторичних звичок наслідування та імітування, «традиційних звичок мислення, письма і читання» [16, с. 10]. Провідними контекстами інтерпретації емблеми для англійського ученого є «контекст способів мислення і способів відчуття, способів осмислення того, ким ми є і ким ми можемо бути» [16, с. 11]. Такий підхід зумовлений тим, що спостереження за емблематичними механізмами, структурою продукованих ними сенсів розкривають горизонти масштабності, давності, перехідності та зв'язності цього явища і як форми, і як принципу, і як методу. Опираючись на «загадковість», іконічно-конвенційну гру, використовуючи найрізноманітніші візуально образні констеляти для увиразнення певних істин, емблема демонструвала, що будь-яке спостереження, візуальне «відокремлення» може стати поштовхом для метафізичного узагальнення.

Утвердження поняття «емблема» відбулось наприкінці XVI століття, причому в європейські літературні традиції воно входило поступово, маючи свої національні назви. Мода на ієрогліфіку, девізи, різні типи зображень із гаслами та без них уже з початку XV століття почала впливати на книжний стиль та літературні форми, що мали різне номінування. Так, в італійській традиції використовувалось поняття імпреза (*impresa*), яке, на думку Е. Р. Курціуса, неможливо відрізнити від емблеми [14, с. 385], а в іспанській – *empresa* [16, с. 15]. Поряд з цим, окрім латинських означень структурних елементів цього жанру (*inscriptio, pictura, subscriptio*), існували власні мовні назви. «В Іспанії зображувальну частину імпрез та емблем позначали як *cifra*, а пояснювальний вислів – як *mote* або *letra*. *Emblema* в Іспанії звучить як *jeroglífico*. Паралельне вживання «шифрованих письмен» та «ієрогліфіки» можна підтвердити десятками прикладів з Кальдерона, звичними ці два вирази були й у теологічній літературі» [14, с. 385].

Етимологія слова «емблема» пов'язана з латинським *emblēma*, грецьким *ἐμβλημα*, що первинно означали «вставну частину» [9, с. 518], «вставний елемент», пов'язувались з дієсловом *emballo* (викидаю, вставляю), констатуючи ефект «процесуальності», наголошуючи на «зануренні» та «проникненні» у певну структуру чи явище. З'єднуючи в собі візуальні та вербальні сигніфікати, емблема отримувала статус образу-схеми, що натякає на смисловий об'єм, який вона частково реконструює: «емблема, навіть узята відокремлено, усе ж є репрезентацією усього світу, проте такою, яка тут-таки передбачає і довгий, можливо, безконечний ряд таких ж, схожих зображень» [17, с. 361].

Підставою для ідентифікації та типологізації «емблеми» та «емблематичності» можна вважати структурований «принцип» референції, семіотичний механізм, що опирається на окреслену взаємодію візуального та вербального,

іконічного та конвенційного у зміслостановчих процесах. Схожі міркування імпліцитно та експліцитно проступають у дослідженнях інших вчених (О. Михайлов, Д. Меннінг, О. Софронова), тож можемо констатувати ефект семіотичного, гносеологічного, метафізичного, культурологічного розширень поняття «емблеми». «Цей ефект, – стверджує Олена Григор'єва, – має бути визнаний як універсальний, він не обмежений чіткими історичними рамками. Тому поняття емблематичної конструкції може прикладатись до різних періодів розвитку культури» [11, с. 54].

Сучасні трактування розширюють часові та галузеві координати функціонування «емблематичності», що як поняттєва категорія значно збільшує свою вжитковість, адже апелює до фундаментального когнітивного засобу, який опирається на когерентність феноменів та ноуменів, перцептивного фону і його вербального становлення, іконічної та конвенціональної взаємодії у найрізноманітніших комбінаціях. Зокрема, «конвенціональний (або абстрактний) елемент емблеми може представлятись як місце в ієрархії, а іконічний (конкретний) – як зовнішність суб'єкта <...> з іншого боку, емблема може позиціонуватись як конструкція, що поєднує просторові і часові елементи, або як поєднання загального і індивідуального (правила і прикладу)» [11, с. 55]. Ці твердження визначають функціональність емблематичного семіозису не лише в літературознавчій чи культурологічній площині, а й мультидисциплінарно, адже емблема трактується і як мнемонічна фігура, і як гносеологічна операція: зображення і слово – це два основних способи позначення / означення усвідомлюваного світу, причому такі, що конгруентно дублюють один одного. Відповідно, емблематичний «механізм» може тлумачитись і як форма пізнання, що має ознаки методу, принципу, способу мисленнєвої акційності, які проявляють та зберігають різні типи онтологічного досвіду.

Проте найдавнішим виявом функціональності «емблематичної форми» як способу народження досвіду та культури, безперечно, є первісне мислення та первісний семіозис, що виплекали ритуал, міф, культ, магію, релігію, загалом фольклор. Емблематичний принцип є основою народження мови. Візуальний, зримий фон (рельєфні просторові окреслення, форми рослин, тварин, природні процеси) означувались, вербально маркувались, поступово формуючи аксіологічні домінанти. Олександр Потебня, полемізуючи з О. Афанасьєвим, підкреслював очевидний зв'язок між зародженням слова і міфу: «правдоподібно, що найпростіші форми міфу можуть співпадати зі словом, а міф як ціла оповідь, може передбачати міф, як слово» [21, с. 300].

Метафоричність первісного мислення особливо позначилась на мовотворенні. Первинні вербальні знаки були пов'язані зі своїми візуальними денотатами. Слово було номінальним вираженням візуально окресленої та відокремленої предметної самовираженості. Через аналогії та асоціації «інтерпретаційна» практика тлумачення «світу» визначала домінантні стягування візуальних типовостей, що маркувались вербальними штампами. Конкретне слово позначало виражальну якість, що спостерігалася, могла бути предметом візуальної фіксації, асоціації та мала широку перспективу семантичного поглиблення. Власне, такий шлях спостерігаємо за лексею «дерево», що, маючи етимологічне споріднення зі словами «рід», «родина», «родитися»,

ілюструючи життєві лінії та розгалуження «життя», з плином століть набувало додаткових смислових конотацій (судинне дерево, гілка метро, кора головного мозку), висновуваних з первісних візуальних аналогій. Позначаючи процес (у пізнішому номінуванні «ідею») народження, це слово було складовим елементом інтерпретаційного вираження міфу про створення світу, людини, похідних ритуалів, обрядів, культів (народження, смерті, весілля, замовлянь тощо). Входячи в ці культурно-міфологічні моделі семіозису, образ «дерева» у різних модифікаціях позначав народження (життя) візуально. Проте він є лише символічним елементом структури емблематичного типу, адже його конкретний смисловий варіант координувався додатковими виразниками змісту, до яких первинно належали жести, рухи, танець, вигук, а далі слово, «формула» (А. Лорд).

Узагальнено можна припустити, що емблематична форма була внутрішньо-структурним, креативним принципом організації світоглядної (інтелектуальної, моральної, аксіологічної) одноманітності та типовості. «Усе є спільним для всіх. Рухи стереотипні: всі виконують одні й ті самі рухи за тих самих обставин, і цей консерватизм поведінки є лише породженням консерватизму думки» [8, с. 9]. Еміль Дюркгайм вважав, що в такий спосіб індивідуальний тип зливається з родовим. Емблематичний принцип тут дійсно може вважатися універсальним способом спільного узгодження індивідуального з загальним та навпаки. Уявлення і маркування часу та простору наочний тому доказ. Час – абстракція, «створена із засобів, за допомогою яких ми його ділимо, міряємо, позначаємо об'єктивними ознаками» [8, с. 13]. Поділ на дні, тижні, місяці, роки відображався в візуально-вербальних десигнаціях публічних церемоній та періодичних ритуалах. Ритм колективної діяльності, регулярність календаря, плинність часу забезпечувалось предметною наочністю (фази місячних, астральних циклів, рух тіні) та вербальною номінативністю (фонетичною артикуляцією конкретних періодів та циклів). Подібним чином координувалося розуміння простору. Його ідентифікація, проекція напряму визначались за аналогією до макрокосмічної аксіології (схід, захід сонця). Окреслення топосу реалізовувалось через його пов'язаність з конкретними предметами чи явищами, природним розщепленням, об'єктивним відокремленням. Розташування первісних поселень, капищ, жертвовників, культово-ритуальних місць та їхня архітектоніка організовані як відображення уявлень про космічний порядок і є його емблематичною мікромоделлю. У них проявлялась міфологічна аксіома про те, що «частка варта всього цілого» [8, с. 15], і герменевтичне правило розуміння «чогось-через-щось» [10, с. 128].

Ідея «сакрального» також має емблематичну виразовість, що втілюється в візуально-поняттєвому презентуванні Божественності. Язичницький пантеон вагомий тому доказ. Священні природні стихії та явища опредмечувались у формі конкретних ідолів, отримуючи ім'я та вербалізований ритуальний супровід. Пізніше ця традиція модифікована ввійшла у християнство, ідейна доктрина якого виражається у поєднанні іконографічного (іконостасного, візуального) та біблійно-екзегетичного (вербального) семіозису. Таким чином, емблематична форма експліцитно та імпліцитно проявляється у міфологічному, релігійному, філософському дискурсах, де функціонує як семіотичний принцип

смыслотворення та гносеології. Її універсальність зумовлена специфікою процесів сприймання і відображення, споглядання та інтерпретації, структурою чуттєвого пізнання та інтелекту.

Перші візуальні враження, що мали спільні колективні резонанси, координували формування перших позначень та їх смислових горизонтів, укладаючи схематичні узгодження між зоровими уявленнями та їхніми вербальними маркерами. Саме синкретичне поєднання взаємодоповнювально констатувало значення конкретних явищ через візуальну та вербальну «семантику». Візуальні деталі, маючи нескінченний асоціативний потенціал, інтерпретувались за допомогою аналогій, подібностей та тотожностей. Структура цих процесів виразно «емблематична». Цілком очевидно, як їхня первинна смислова вагомість та репрезентативність ставала основою для численних реінтерпретацій впродовж наступних періодів розвитку літератури, повсякчас підкреслюючи вагомість іконічно-конвенційної конвергенції. Зокрема, у Г. Сковороди вона теж кристалізується у особливій прив'язаності вираження метафізичних істин через активне використання міфологічних візуальних маркерів, як-то загальних образів – сонце, вода, дерево, змії, так і конкретних – Нарцис, Актеон, Христос тощо.

Безперечно, антична філософська риторика, формули якої почали текстуально відображати спроби пізнання сутності речей, демонструє модифікаційну силу принципу «емблеми», його перехід з «натуралістичного» у риторичний вимір структурування та логіки. Класичним прикладом тут є «теорія ідей» Платона, яку Бертран Рассел характеризує як «почасти логічну й почасти метафізичну. Логічна частина стосується значення загальних слів» [22, с. 113]. Емблема «печери», мабуть, найбільш вдало характеризує Платонове розуміння ролі візуального сприймання у когнітивних процесах, залежність смислових узагальнень від конкретного наочного фокусу та включеності його в загальні схеми світоглядної орієнтаційності. Водночас, вона підкреслює актуальність явищ «візуальної семіотики» у метафізиці, власне акцентує на перехідності «фізики» у «метафізику». Впив таких уявлень постійно зринає у обґрунтуваннях різних явищ та процесів. Достатньо пригадати роздуми Платона про співвідношення конкретних предметів та їх геометричних відтворень: «коли вони користуються кресленнями і роблять з них висновки, їх думки звернені не на креслення, а на ті фігури, відображенням яких вони є» [20, с. 293]. Платон наголошує на метафізичній сутності слова, виділяючи реальну, ідеальну та номінативну форми. Загалом, у його методі проглядаються редуційні способи інтерпретації, властиві феноменології. «Слово «кіт» означає якогось ідеального кота, чи то Кота, створеного Богом і єдиного. Конкретні коти мають природу того кота, тільки більш або менш неповну, і саме завдяки цій неповності, недосконалості можливе існування багатьох котів. Ідеальний Кіт – реальний; конкретні коти – тільки видимість» [22, с. 113]. Схематичні, шаблонні координації, що дозволяють проникнути у «сутність» конкретного явища через структурований перехід від фізичного предмета до його ідейного значення, відіграють у концепції філософа провідну роль. Сприймання реальності за Платоном, таким чином, зводиться до «емблематичної редуції», зримі предмети лише «тіні» і можуть бути пізнані через декодування, шляхом

етапного переходу до ейдосного розуміння. У гносеології Платона світ та його складові розкриваються через трансформування візуального у номінальне, а комплекс «ідеї» редукується в емблематичному механізмі «розумової осяжності» [20, с. 298].

Теорія Платона стала основою для метафізики Аристотеля. Його осмислення «універсалій», категорій «змісту» і «форми» звернені на співвідношення «матерії», «номінації» та «єства». Тут теж проглядаються паростки семіотики, «мовної філософії», особливо у книгах «Категорії», «Про тлумачення» [2, с. 687]. Розглядаючи поняття «сутності», «роду» та «виду», Аристотель не зраджує емблематичному стилю Платона, хоча свою метафізику будує як варіант полеміки з вченням про «ейдоси». Для прикладу: «Порівняємо два вислови: «Сократ білий» і «Сократ – людина». Біле знаходиться в тілі Сократа. Саме тому ми називаємо його білим, тобто ім'я білого – «біле» – позначається на Сократі. Але власне біле і, відповідно, його поняття, його визначення <...> не повідомляють про Сократа. Адже Сократ не колір, що розсією світло, він взагалі не колір. Визначення білого не є частиною визначення Сократа. З другого боку, людина не знаходиться в Сократі в тому сенсі, в якому біле (і взагалі будь-які якості) знаходяться в ньому. Визначення людини («двонога істота, що живе на суші») <...> говорять про Сократа» [2, с. 601]. Подібні форми викладу суджень, їхня структура та логіка демонструють, що пізнавальна цінність становиться у системі візуальних перевказувань певних ознак, уявному репродукуванні, номінуванні ідей-образів, асоціативна інтерпретація яких творить об'єктивну реальність. Тут бачимо, як метафізика Аристотеля переходить в теорію творчості, а окремі її положення нагадують виклад теорії символізму.

Ганс-Георг Гадамер, досліджуючи роль «мистецтва і наслідування» в системі фракійського мислителя, відзначав особливу вагомість міметичної практики. Суть наслідування полягає в тому, «що ми бачимо в зображеному зображене <...> Упізнавання скоріше означає пізнання чогось як уже одного разу баченого» [10, с. 22–23]. Відповідно, «впізнавання, як його мислить Аристотель, має за передумову наявність об'єднувальної традиції, де всі знаходять спільну мову і в якій усі сходяться» [10, с. 23]. Як варіант такої об'єднувальної традиції розпізнавання-інтерпретації можна розглядати емблематичну форму, що функціонує як латентний, внутрішньоорганізаційний спосіб символічного упорядкування досвіду. Він поширюється на усю історичну традицію «західної філософії»: «Платон воскресає у Аристотелі, – пише А. Белий, – Геракліт – у Ніцше» [4, с. 40–41]. Об'єднавчим тут є «принцип» філософського осягнення та смисловираження, спосіб та модель інтерпретації, де «світ» (об'єктивна реальність, буття, простір, людина) виступають одиницями символічної мови оформлення гносеологічного досвіду.

У «Критиці чистого розуму» І. Кант цю універсальну властивість називає схематизмом: «В основі наших чистих чуттєвих понять [дійсно] лежать не образи предметів, а схеми <...>. Цей схематизм нашої свідомості у відношенні до явищ і їх чистої форми є сокровенне (*verborgene*) в надрах людської душі мистецтво» [13, с. 178]. Діяльність свідомості Кант описує як взаємодію явищ та категорій, чуттєвих та інтелектуальних відносин в межах трансцендентальної

схеми, синтетичної єдності різноманіття. Цей механізм схожий до емблематичної форми своєю структурою, він трактується як взаємодія образу та поняття, візуального та вербального. «Поняття собаки (згадаймо Платонового kota. – *O. C.*) позначає правило (*bedeutet*), за яким моя можливість уявлення може намалювати форму (*Gestalt*) чотиринової тварини в загальному вигляді (*allgemein*); не обмежуючись якимсь одиничним конкретним образом зі сфери мого досвіду або взагалі будь-яким можливим конкретним образом» [13, с. 178]. Цей, у стилі та дусі Платона, варіант судження підкреслює різночасну вагомість і актуальність «емблематичної схеми» як способу відображення дійсності та метафізичної метамови.

Довготривала традиція взаємодії іконічно-конвенційних репрезентацій по-своєму розкривалась у літературній сфері. Попри те, що у 16–17 столітті цей смисловиражальний принцип редукувався у популярний жанр «емблеми», все ж і до його появи, та й після резонансного апогею він мав і має широку модифіковану ужитковість. За винятком європейських емблематичних збірників, де власне розкрито конфігурацію емблеми як жанру у класичній формі (*pictura, inscriptio, subscriptio*), в художній літературі вона, як правило, більше не з'являється. Навіть в часи свого «барокового» розквіту зазнає різноманітних модифікацій. Так, «Харсдерффер вважає нормальним двокомпонентну будову емблеми, а епіграматичний підпис розглядає як зовсім не обов'язковий додаток» [17, с. 368], а в українській традиції вона мала своє модифіковане застосування, яке вказувало не так на ознаки жанру, а скоріш стилю. Зрештою, зображення не обов'язково повинно зринати у формі гравюри, візуальність слова дозволяє замінити малюнок коротким вербальним описом [17, с. 369]. Отож, визначальним було орієнтування не на класичну форму, а на екзегетичну цілісність смислотворчого принципу, де переплітається та взаємодіє візуально-вербальна, іконічно-конвенціональна сигніфікація.

Візуальні змисли в бароковій літературі закорінені в слово, вони констатуються риторично, їхнє унаочнення карбується особливою поетологічною системністю, яка відображає системність світоглядну. Ціла низка риторичних термінів, що позначали домінантні екзегетичні принципи словесного мистецтва XVII століття, зосереджувались на вираженні репрезентативної «копійності» та взаємозамінності візуального через вербальне. Риторичні поняття «гіпотипоза» і «діатипоза», латинський «евіденція», грецький «енаргейа» [17, с. 361–362], багатofункціональна «ексфраза» визначали конче важливі явища відображення, наочних уявлень, вербальної деталізації візій, словесного відтворення зображень.

Ця тенденція досить виразно представлена в національній мистецькій традиції. Література українського бароко не витворила оригінальної класичної емблеми, проте емблематична стратегія була чільним способом поетикального семіозису. У працях українських дослідників цього періоду простежується постійне розширення та модифікування поняття «емблема». Зосібна, Д. Чижевський у своїх медієвістичних студіях характеризує «емблематичну поезію» [6], зараховує Г. Сковороду до «найяскравіших представників емблематичного стилю в містичній літературі нового часу» [5, с. 114], Л. Ушкалов вживає сполучення «емблематичні вірші» [24, с. 37], «емблематичні образи» [24,

с. 39], Ю. Миненко, визначаючи своєрідність геральдичної поезії, класифікує її як «емблематичну за формою і панегіричну за змістом» [18, с. 6], А. Макаров править про народження в XVII столітті «грандіозної ідеї емблематичного осягнення світу» [15, с. 92], що спровокувало появу «емблематичної мови» [15, с. 92] в архітектурі, живописі, графіці, емблематичних віршах, філософії, проповідницької літератури, драматургії [15, с. 92–93] та навіть у музиці [19]. Схожі формулювання вказують на те, що в українській літературі XVII–XVIII століть домінує проявлення не так конкретного жанру – емблеми, а радше семіотичного принципу, прагматичної моделі, смислотворчого та мнемонічного механізму, що може трактуватись як вияв емблематичної форми, а її різногатункові типи номінуватись «емблематизмом».

Тож поняття «емблематична форма», «емблематизм» набувають наукової валідності як категорії, що мають інтердисциплінарний зміст та властивості, розширене трактування, позначають в літературознавстві особливу конгруентну якість художнього мислення, що синхронізує авторське сприймання, художньо-образне вираження та рецепцію у візуальному та вербальному вимірах. Вони констатують давню залежність творчих осягнень від скоординованої взаємодії наочних та словесних перенесень, їхню когнітивну, метафізичну, психологічну зумовленість, що має свою модифікаційну еволюційність від фольклору до постмодерну. Доцільності такому термінологічному застосуванню додає й те, що проявлення емблематичних явищ окремими дослідниками відстежується і «в драмі», і «в прозі», і «в характері», і «в образі», що провокує виникнення сполучень «емблематична драма», «емблематична сцена», «емблематичний епізод», «емблематична наративна структура» [7]. Можна констатувати своєрідну універсальну всепроникливість емблематичної форми, що з жанрового виду трансформувалась в поетологічний принцип. Водночас, стала засобом номінування та характеристики явищ, що виникли задовго до появи та занепаду емблеми як жанру.

Структурно та функціонально психолінгвістична діяльність умовно розділена на пресупозиційну (антипаційну, очікувальну), що опирається на сферу значень, та постпозиційну, що пов'язана зі сферою смислу, сформатованого текстуальним контекстом. У загальному вияві смислостановлення є виявом емблематичної редукції, своєрідного візуально-вербального декодування, що адаптує та асимілює індивідуально сформовані мовно-образні уявлення конкретного суб'єкта-реципієнта зі стильовими особливостями авторського слововираження у конкретному тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Alciati A. Emblemata cum commentariis Clavdii Minois... : & notis Lavrentii Pignorii Patavini : nouissima hac editione in continuam vnius commentarij seriem congestis, in certas quasdam quasi classes dispositis, & plusquam dimidia parte auctis. Patauij : Apud Petrum Paulum Tozzium, 1621. 1005 p. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=gri.ark:/13960/t0dv1ws12;view=1up;seq=51;size=75>
2. Аристотель. Сочинения в четырех томах. Москва : Мысль, 1978. Т. 2. 687 с.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1979. 424 с.
4. Белый А. Символизм как миропонимание / сост., вступ. ст. и прим. Л. А. Сугай. Москва : Республика, 1994. 528 с.
5. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / підгот. тексту та мовна ред. Л Ушкалова. Харків : Акта, 2003. 432 с.

6. Чижевський Д. Український літературний барок : нариси / підгот. тексту та мовна ред. Л. Ушкалова; вступ. ст. О. Мишанича. Харків : Акта, 2003. 460 с.
7. Daly Peter M. Literature in the light of the emblem : structural parallels between the emblem and literature in the sixteenth and seventeenth centuries. University of Toronto Press, 1998. 283 p.
8. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя : Тотемна система в Австралії / пер. з фр. Г. Філіпчука та З. Борисюк. Київ : Юніверс, 2002. 424 с.
9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва. 2-е изд., стер. Москва : Прогресс, 1987. Т. 4 (Т-яшур). 864 с.
10. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. Вибрані твори. Київ : Юніверс, 2001. 288 с.
11. Григорьева Е. Эмблема : Очерки по теории и прагматике регулярных механизмов культуры. Москва : Водолей Publishers, 2005. 232 с.
12. Яусс Х.-Р. Средневековая литература и теория жанров. *Вестник Московского университета. Серия 9. Филология*. Москва, 1998. № 2. С. 96–120.
13. Кант И. Критика чистого разума / пер. с нем. Н. О. Лосского с вариантами пер. на рус. и европ. языки. Москва : Наука, 1999. 655 с.
14. Курціус Е. Р. Європейська література і латинське середньовіччя / пер. з нім. А. Онишко. Львів : Літопис, 2007. 752 с.
15. Макаров А. Світло українського бароко. Київ : Мистецтво, 1994. 288 с.
16. Manning J. The Emblem. London : Reaktion Books, 2002. 400 p.
17. Михайлов А. Поэтика барокко: завершение риторической эпохи. *Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания*. Москва : Наследие, 1994. С. 326–391.
18. Миненко Ю. «Зри сія знаменія княжате славного». Геральдична поезія в українському бароко. Острог : Вид-во НаУОА, 2013. 160 с.
19. Морозов А., Софронова Л. Эмблематика и её место в искусстве барокко. *Славянское барокко. Историко-культурные проблемы эпохи*. Москва : Наука, 1979. С. 13–38.
20. Платон. Государство. *Платон. Собр. соч. в 4 т.* / пер. с древнегреч.; общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи; авт. вступ. ст. и ст. в примеч. А. Ф. Лосев; примеч. А. А. Тахо-Годи. Москва : Мысль, 1994. Т. 3. С. 79–421.
21. Потебня А. Теоретическая поэтика / сост., вступ. ст., коммент. А. Б. Муратова. Москва : Высш. школа, 1990. 344 с.
22. Рассел Б. Історія західної філософії / пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. Київ : Основи, 1995. 759 с.
23. Солецький О. Емблематичні форми дискурсу : від міфу до постмодерну. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2018. 400 с.
24. Ушкалов Л. Ідеї та форми української барокової поезії. *Ушкалов Л. Есеї про українське бароко*. Київ : Факт-Наш час, 2006. С. 20–80.

REFERENCES

1. Alciati, A. (1621), *Emblemata cum commentariis Clavdii Minois...: & notis Lavrentii Pignorii Patavini: nouissima hac editione in continuam vnus commentarij seriem congestis, in certas quasdam quasi classes dispositis, & plusquam dimidia parte auctis*. Patauij, Apud Petrum Paulum Tozzium, 1005 p., available at: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=gi.ark:/13960/t0dv1ws12;view=lup;seq=51;size=75> (in Latin).
2. Aristotle (1978), *Works in four volumes*. Vol. 2 [*Sochineniya v chetyrekh tomah*. Tom 2], Mysl', Moscow, 687 p. (in Russian).
3. Bakhtin, M. (1979), *Aesthetics of verbal creativity [Estetika slovesnogo tvorchestva]*, Iskusstvo, Moscow, 424 p. (in Russian).
4. Bely, A. (1994), *Symbolism as a worldview [Simvolizm kak miroponimanie]*, Respublika, Moscow, 528 p. (in Russian).
5. Chizhevsky, D. (2003), *Philosophy of G.S. Skovoroda [Filosofia H.S.Skovorody]*, Akta, Kharkiv, 432 p. (in Ukrainian).
6. Chizhevsky, D. (2003), *Ukrainian literary baroque: essays [Ukrainskyi literaturnyi barok: narysy]*, Akta, Kharkiv, 460 p. (in Ukrainian).

7. Daly, Peter M. (1998), *Literature in the light of the emblem: structural parallels between the emblem and literature in the sixteenth and seventeenth centuries*, University of Toronto Press, 283 p. (in English).
8. Durkheim, E. (2002), *Primitive forms of religious life: The totem system in Australia* [*Pervisni formy relihiinoho zhyttia: Totemna sistema v Avstralii*], Yunivers, Kyiv, 424 p. (in Ukrainian).
9. Fasmer, M. (1987), *Etymological dictionary of the Russian language in 4 vols. Vol. 4.* [Etimologicheskij slovar' russkogo yazyka v 4 t. T. 4], Progress, Moscow, 864 p. (in Russian).
10. Gadamer, H.- G. (2001), *Hermeneutics and poetics. Selected works.* [*Hermenevtyka i poetyka. Vybrani tvory.*], Yunivers, Kyiv, 288 p. (in Ukrainian).
11. Grigoryeva, E. (2005), *Emblem: Essays on the Theory and Pragmatics of the Regular Mechanisms of Culture* [*Emblema: Ocherki po teorii i pragmatike reguljarnyh mekhanizmov kul'tury*], Vodolej Publishers, Moscow, 232 p. (in Russian).
12. Jauss, H.-R. (1998), "Medieval literature and the theory of genres" ["Srednevekovaya literatura i teoriya zhanrov"], *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 9. Filologiya*, No. 2., pp. 96-120. (in Russian).
13. Kant, I. (1999), *Critique of Pure Reason* [*Kritika chistogo razuma*], Nauka, Moscow, 655 p. (in Russian).
14. Kurtsius, E.R. (2007), *European Literature and Latin Middle Ages* [*Yevropeiska literatura i latynske serednovichchia*], Litopys, Lviv, 752 p. (in Ukrainian).
15. Makarov, A. (1994), *Light of the Ukrainian Baroque* [*Svitlo ukrainskoho baroko*], Mystetstvo, Kyiv, 288 p. (in Ukrainian).
16. Manning, J. (2002), *The Emblem*. Reaktion Books, London, 400 p. (in English).
17. Mikhailov, A. (1994), "Poetics of the Baroque: the end of the rhetorical era", *Historical poetics. Literary epochs and types of artistic consciousness* [Poetika barokko: zavershenie ritoricheskoy epohi, Istoricheskaya poetika. Literaturnye epohi i typy hudozhestvennogo soznaniya], Nasledie, Moscow, pp. 326-391. (in Russian).
18. Minenko, Yu. (2013), *Heraldic poetry in the Ukrainian baroque* [«Zry siia znamenii kniazhate slavnoho». Heraldychna poezii v ukrainskomu baroko], Vyd-vo NaUOA, Ostroh, 160 p. (in Ukrainian).
19. Morozov, A. and Sofronova, L. (1979), "Emblematics and its place in Baroque art", *Slavic baroque. Historical and cultural problems of the era* [Emblematika i ee mesto v iskusstve barokko, Slavyanskoe barokko. Istoriko-kul'turnye problemy epohi], Nauka, Moscow, pp. 13-38. (in Russian).
20. Plato. (1994), "State", *Works in 4 vols. Vol. 3* ["Gosudarstvo", *Sobranie sochinenij v 4 t. T. 3*], Mysl', Moscow, pp. 79-421. (in Russian).
21. Potebnya, A. (1990), *Theoretical poetics* [*Teoreticheskaya poetika*], Vyssh. shkola, Moscow, 344 p. (in Russian).
22. Russell, B. (1995), *History of Western Philosophy* [*Istoriia zakhidnoi filosofii*], Osnovy, Kyiv, 759 p. (in Ukrainian).
23. Soletskyi, O. (2018), *Emblematic forms of discourse: from myth to postmodern* [Emblematychni formy dyskursu: vid mifu do postmodernu], Lileia-NV, Ivano-Frankivsk, 400 p. (in Ukrainian).
24. Ushkalov, L. (2006), "Ideas and forms of Ukrainian baroque poetry", *Ushkalov L., Essays on the Ukrainian Baroque* ["Idei ta formy ukrainskoi barokovoi poezii", *Ushkalov L. Esei pro ukrainske baroko*], Fakt-Nash chas, Kyiv, pp. 20-80. (in Ukrainian).

